
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига XLVII

ОДЈЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 42

РАЗВОЈ МАЛИХ ЗЕМАЉА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Бања Лука, 2019.

Научни скуп

РАЗВОЈ МАЛИХ ЗЕМАЉА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ
Зборник радова

ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book XLVII

SECTION OF SOCIAL SCIENCES

Book 42

DEVELOPMENT OF SMALL COUNTRIES IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

EDITORIAL BOARD

Academician Rajko Kuzmanović, academician Ljubomir Zuković,
academician Vaskrsija Janjić, academician Dragoljub Mirjanić,
academician Branko Škundrić

EDITOR IN CHIEF

Academician Rajko Kuzmanović

EXECUTIVE EDITOR

Academician Dragoljub Mirjanić

EDITORIAL EDITOR

Academician Drago Branković

EDITORS

Academician Časlav Očić, SANU
Prof. dr Rajko Tomaš, corresponding member of ASARS

Banja Luka, 2019.

АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига XLVII
ОДЈЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Књига 42

РАЗВОЈ МАЛИХ ЗЕМАЉА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Академик Рајко Кузмановић, академик Љубомир Зуковић,
академик Васкрсија Јањић, академик Драгољуб Мирјанић,
академик Бранко Шкундрић

ГЛАВНИ УРЕДНИК

Академик Рајко Кузмановић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Академик Драгољуб Мирјанић

УРЕДНИК У РЕДАКЦИЈИ

Академик Драго Бранковић

РЕДАКТОРИ

Академик Часлав Оцић, САНУ
Проф. др Рајко Томаш, дописни члан АНУРС

Бања Лука, 2019.

ОРГАНИЗАТОРИ НАУЧНОГ СКУПА
Академија наука и умјетности Републике Српске
Српска академија наука и уметности

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР
Проф. др Рајко Томаш, дописни члан АНУРС-а, предсједник
Академик Часлав Оцић
Проф. др Љубиша Владушић
Проф. др Душко Јакшић
Проф. др Мирослав Јовановић
Проф. др Новак Кондић
Проф. др Ђорђе Попов
Проф. др Станко Станић
Проф. др Спасоје Тушевљак
Проф. др Милан С. Шојић
Дражен Богвић, секретар Одбора

ОДРЖАВАЊЕ СКУПА ПОМОГЛИ СУ:
ЛПШ „Шуме Републике Српске”
Привредна комора Републике Српске
Подручна привредна комора Бања Лука
Нова банка А. Д. Бања Лука
НЛБ банка А. Д. Бања Лука
Економски факултет Универзитета у Бањој Луци

ЗНАЧАЈ САВРЕМЕНИХ МЕЂУНАРОДНИХ ТОКОВА ЗНАЊА ЗА НАЦИОНАЛНУ КОНКУРЕНТНОСТ И БЛАГОСТАЊЕ ДРУШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Проф. др Бранко Ракита¹, проф. Мрђан Млађан², доц. др Душан Марковић,³

¹ Економски факултет Универзитета у Београду, Београд,

² Assistant Professor of Financial Economics, EBS Business School, Wiesbaden

³ Економски факултет Универзитета у Београду, Београд

Апстракт: Глобализација — као друштвени, политички, економски и културни феномен — добија на интензитету почев од деведесетих година прошлога века. Ова кретања радикално мењају односе између појединаца, компанија и националних привреда и стварају пословни амбијент који се одликује заостреном међународном конкуренцијом. Знање које друштво поседује постаје кључна детерминанта националне конкурентности. У условима у којима носиоци и ствараоци знања све више постају велике мултинационалне компаније, а миграције су олакшане, нарочито мале транзиционе земље се суочавају са проблемима одлива мозга и губитка националне конкурентности. Овај рад идентификује неке ограничавајуће економске, демографске, и образовне факторе за јачање економике знања у Републици Србији и Републици Српској, и даје предлоге за њихово превазилажење. Предлози укључују унапређење ефикасности појединих државних и образовних институција, коришћење знања које поседује дијаспора и значајније коришћење могућности услед укључивања у међународне инвестиционе, трговинске и иновационе токове. Уз то, прелажемо и конкретан пројекат прекограничне сарадње „Мост знања и иновација”, чију би основу чинио заједнички, географски децентрализовани, универзитет Републике Србије и Републике Српске. Реализација ових мера није ни лака ни једноставна, ефекти се могу очекивати тек у средњем и дугом року, али би оне значајно допринеле расту конкурентности националних привреда и благостања грађана Републике Србије и Републике Српске.

Кључне речи: Глобализација, конкурентност, знање, интернационализација, миграције, иновације.

УВОД

Почев од деведесетих година прошлога века процес глобализације светског тржишта се убрзао услед консензуса националних влада о

¹ rakitab@ekof.bg.ac.rs

² mrdjan.mladjan@ebs.edu

³ dusanm@ekof.bg.ac.rs

неопходности либерализације економских политика и интензивног креирања и прихватања од стране потрошача технолошких иновација. Овај процес није унифицирао светски пословни амбијент већ је резултовао полуглобализацијом (Гемават, 2003) која је довела до креирања глобално применљивих знања, али и даље великог значаја специфичних локалних знања. Изворе глобалне конкурентности данас представљају различити облици нематеријалне имовине (Барни, 1991) и знања, које је тешко копирати.

Услед наведеног, потреба за даљим и квалитетним образовањем се повећава на светском нивоу. У оквиру појединачних земаља, поседовање знања и вештина остаје значајан фактор који одређује релативна примања појединаца. Ипак, гледано на нивоу целог света, земља у којој се живи и ради има много већи утицај на примања појединца него друштвени слој из кога потиче и образовање које поседује појединац (Милановић, 2016). Другим речима, мање образовани из нижих друштвених слојева богатих друштава често зарађују више него боље образовани из средњих слојева сиромашнијих

друштава. Зато се многи појединци опредељују за миграцију као начин да обезбеде економско благостање за себе и своју породицу. Контролисана миграције високо образованих појединаца се сматрају пожељним од стране влада земаља „прималаца” јер мигранти доприносе расту нивоа знања на нивоу националне економије и расту националне конкурентности. Као речити примери могу да послуже начин додељивања зелене карте у Сједињеним Америчким Државама (САД) и само постојање институције плаве карте у Европској Унији.

Процеси глобализације и миграција последично су додатно усложнили процес реструктурирања националних привреда малих транзиционих земаља. Наиме, ове земље у процесу преласка на тржишну привреду у великој мери зависе од усвајања међународних, али и креирања локалних, знања док се истовремено суочавају са емиграцијом високообразованих појединаца. Све то доводи до пада потенцијала за унапређења националне конкурентности и високе зависности од иностраног знања и његовог некритичког прихватања.

Овај рад се бави значајем економике знања у Републици Србији и Републици Српској. У раду смо идентификовали проблеме који представљају ограничавајуће факторе развоја економике знања у наведене две земље и дали смернице за њихово отклањање у средњем и дугом року. Предлози се заснивају на комбиновању међународних и локалних знања, подстицању стварања локалних знања и ширењу већ постојећих локалних знања на све делове националних привреда.

ДОМАЋИ И ИНОСТРАНИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА ЕКОНОМИКЕ ЗНАЊА У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Процес транзиције који је отпочео у бившем Совјетском Савезу и земљама централне и источне Европе почетком деведесетих година прошлога века је важан део недавних глобалних промена. Овај процес је условљен развојним факторима и представља комплекс промена у економском систему и политици чији је циљ подизање привредне ефикасности (Церовић, 2004, стр. 11). У транзиционим земљама је истовремено дошло до отварања привреде, као и промене њене власничке и организационе структуре. Истовременост ова два процеса – и низ неуспеха тржишта који стоје са њима у вези (Млађан и Марковић, 2016) – често су водили до дубоких и трајних рецесија. Целокупан процес транзиције, иако временски ограничен, обилује политичким и социјалним променама које су тешко предвидиве (Ракита и Марковић, 2010), што додатно усложњава ризик пословања и отежава како усвајање постојећих међународних тако и креирање сопствених локалних знања.

Оно што је земље у транзицији разликовало од већине других земаља које су отвориле своје привреде у слично време је висок ниво образованости радне снаге (Шексниа, 1998). Додуше та знања и вештине често нису одговарали новом устројству привреде, било због гашења читавих привредних грана било због њихове превазиђености услед технолошког развоја. За многе, како високо образоване тако и добре занатлије, се још и испоставило да у својој земљи не могу да нађу добро плаћен посао, али да им се нуде исплативе могућности на међународном тржишту рада, што је водило значајној емиграцији. У условима високе незапослености међу младима, многи високо образовани су се опредељивали за одлазак и рад у иностранству, било непосредно после или чак и пре завршеног школовања. Многи су у земљи у коју су се доселили још и основали породицу и наставили живот. Све то је утицало на потенцијале развоја привреда земаља из којих потичу. Иако постоје издвојена мишљења, у литератури је превладао став да „одлив мозгова” доприноси конкурентском заостатку за матичне земље док користи имају земље примаоци (Скелдон, 2005).

Либерализација економских политика и отварање према иностранству су отворили могућности транзиционим земљама да одлив знања услед емиграције надоместе путем укључивања домаћих компанија у ланце снабдевања великих мултинационалних компанија (МНК) и привлачењем страних директних инвестиција (СДИ). Ипак, ефекат укључивања у ланце снабдевања МНК на креирање знања у транзиционим земљама није велик. Наиме, МНК настоје да предузећа из мање

развијених земаља држе „закључана” на средини ланца снабдевања где су најмање профитабилне активности, задржавајући за себе високо-профитабилне улазне⁴ и излазне активности⁵ (Мудамби, 2008). Са друге стране, СДИ на креирање знања у транзиционим земљама утичу кроз трансфер технологије на своје филијале, неконтролисано преливање знања и кроз обуку запослених. У транзиционе земље МНК најчешће преносе знања која нису водећа у тој области, али су ипак напреднија од оних које поседују локална предузећа. Слабо развијена инфраструктура и недостатак радне снаге са специфичним знањима, нарочито на почетку транзиције, ограничавају трансфер технолошких решења из иностранства. Индиректни ефекти СДИ на развој знања могу се пратити кроз процес угледања локалних конкурената, сарадњом са локалним предузећима и флукуацијом радне снаге која је прошла различите врсте обуке (УНКТАД, 2000, стр. 173). Индиректни ефекти, нарочито у средњем року, могу превазићи директне ефекте, а СДИ могу бити замајак креирања нових знања.

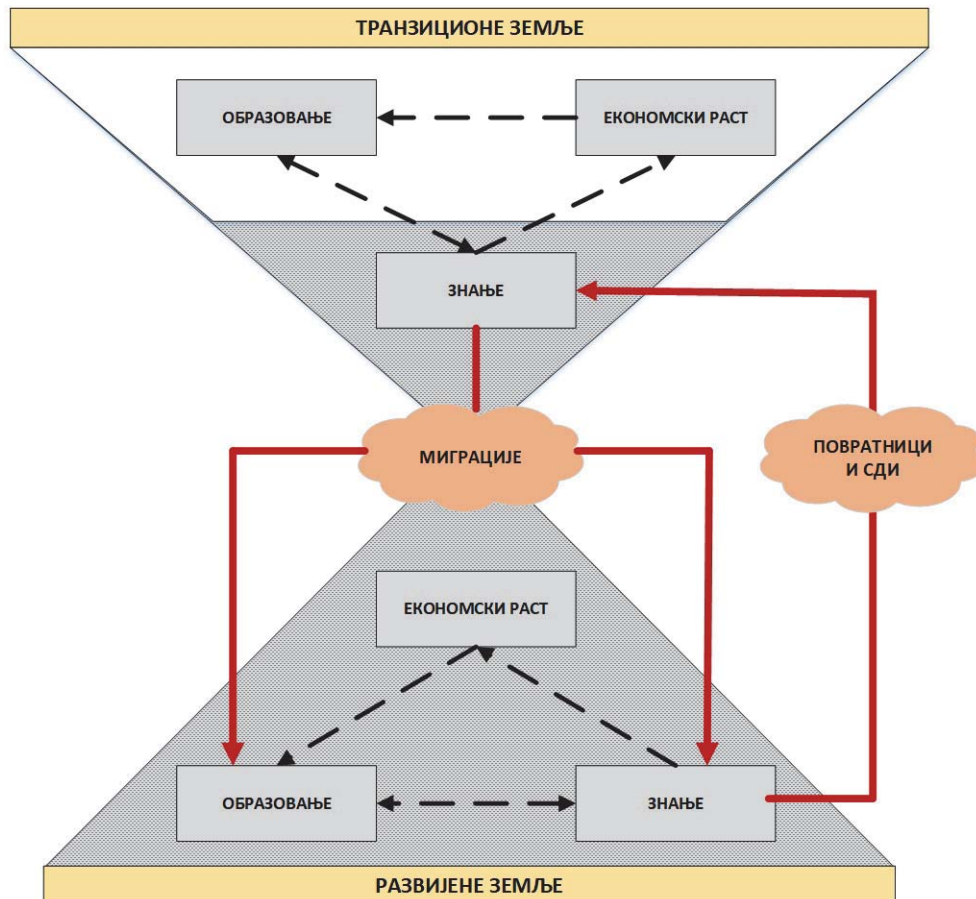
Однос одлива знања услед емиграција и прилива знања услед СДИ и укључивања у глобалне ланце снабдевања у транзиционим земљама може се приказати у виду „пешчаног сата” на Дијаграму 1. Процеси емиграције имају изузетно јаке ефекте на креирање знања у овим земљама због чега оне и даље заостају у односу на високо развијене земље, а тај јаз се неретко и повећава. Одласком репродуктивно способног становништва земља демографски слаби, док одлазак становништва које поседује корисна знања и вештине оставља негативне последице на економски раст земље. Одлазак високо образованих још и „обезглављује народ”, негативно утичући на квалитет друштвених односа. Све заједно чини земљу политички и економски рањивијом, а будућност њеног народа и културе неизвеснијом у међународном политичком и привредном надметању.

Са друге стране појединци који се определе за емиграцију су најчешће успешни у остварењу повећања економског благостања себе и породице из које су потекли. Из тог разлога питање како ускладити интересе појединца и друштва, узимајући у обзир карактеристике савремених глобализованих тржишта образовања и рада, постаје питање о томе како уз лично материјално благостање обезбедити и укупно лично благостање и благостање друштва из којег појединац долази. То се може остварити само стратегијским односом ка стварању амбијента у коме емигранти виде интерес да се врате у матицу и/или су спремни

⁴ Истраживање, развој и дизајн.

⁵ Брендирање и маркетинг.

да своја знања стечена у иностранству поделе и употребе на сопствену и корист матице. Верујемо да све ове процесе могу подстаћи још и прекогранични пројекти блиских суседних земаља чиме се креирају додатни подстицаји за прилив СДИ, поврат емиграната и удруживања локалних знања.

Дијаграм 1. „Пешчани сат” одлива знања из транзиционих земаља
Извор: (Марковић и Млађан, 2017)

ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У СВЕТСКИМ ТОКОВИМА ЗНАЊА

Остаје да се запитамо у којој мери се увиди до сада изнесени у овом раду могу употребити за разумевање савремених проблема српског друштва и изналажење начина за њихово превазилажење. Период након грађанског рата у бившој Југославији и међународне изолације привреда је дочекала девастирана, а систем образовања није се прила-

гођавао променама у окружењу и новим потребама националне привреде. Као последица ратних дешавања и економског назадовања велики број младих образованих људи напустио је Србију и Српску, а овај тренд се наставио до данашњег дана. Прелазак на тржишну привреду и укључивање у међународне економске токове створили су нове могућности, али и ризике за развој знања и економски напредак.

Неопходно знање за економски напредак развијало се под утицајем два истовремена процеса: 1. институционалним променама у систему образовања и 2. иселјавањем младих и образованих људи. Оба процеса и њихов утицај на конкурентност националне привреде прати „Светски економски форум” у свом извештају „Глобална конкурентност”. Табела 1 приказује оцену квалитета образовања у Србији и Босни и Херцеговини (БиХ) у периоду од 2013. до 2017. године.

Табела 1. Квалитет образовања у Србији и БиХ⁶

	2013	2014	2015	2016	2017
Србија - Квалитет основног образовања (вредност)	3,7	3,8	3,7	3,9	4,1
Србија - Квалитет основног образовања (ранг на листи)	83(148)	81(144)	81(140)	77(138)	64(137)
Србија - Квалитет средњег и високог образовања (вредност)	3,1	3,1	3,1	3,2	3,3
Србија - Квалитет средњег и високог образовања (ранг на листи)	111(148)	106(144)	110(140)	103(138)	93(137)
БиХ - Квалитет основног образовања (вредност)	5,4	па	3,7	3,8	3,6
БиХ - Квалитет основног образовања (ранг на листи)	16(148)	па	82(140)	80(138)	86(137)
БиХ - Квалитет средњег и високог образовања (вредност)	2,7	па	2,4	2,5	2,4
БиХ - Квалитет средњег и високог образовања (ранг на листи)	132(148)	па	136(140)	130(138)	131(137)

Извор: База „Светског економског форума”

Напомена: Вредност у истраживању се базира ставовима испитаника о датој појави. Вредност 1 у истраживању представља најмање задовољство испитаника датим елементом, док вредност 7 представља највеће задовољство. Број земаља у истраживању варира од године до године, што је приказано у загради код навођења ранга на листи.

На основу података из Табеле 1 се може видети да испитаници квалитет основног образовања у Србији виде као нешто бољи него у БиХ, али да се обе земље у посматраном периоду налазе у доњем делу листе ранжираних земаља по овом критеријуму. Делимично охрабрује да је по испитаницима Србија успела благо да унапреди квалитет основног образовања што се одразило и на позицију на ранг листи. Подаци о квалитету високог и средњошколског образовања су у обе

⁶ Пажњу привлачи позиција БиХ по питању квалитета основног образовања у 2013. години. Наиме, овај податак треба тумачити са високом дозом опреза, с обзиром да вредност овог показатеља у тој години значајно одступа од оног у каснијим годинама.

земље алармантни јер је вредност и позиција на листи знатно лошија него код основног образовања. Као и у претходном случају Србија бележи благи раст конкурентности по овом критеријуму док БиХ стагнира на дну ранг листе. Наведени подаци су у складу са ПИСА тестирање⁷, где су последњом приликом (2012. године) средњошколци из Србије освојили значајно мање бодова од просека вршњака из земаља ОЕБС.⁸ Посебно забрињава податак да је на тестирању из математике скоро 40% тестираних ђака остварило резултат испод минималне позитивне оцене. БиХ није учествовала у истраживањима, док Србија није прикупила средства за учешће у пројекту 2015. године.

Додатни проблем представља што систем високог образовања у Републици Србији и Републици Српској у великој мери није усклађен са потребама националне привреде. Период од 2000. године се одликује значајним растом броја високошколских установа из области друштвених наука, нарочито приватних, што је довело до раста броја дипломаца из ове области. Стога, многи од њих не могу да нађу запослење у струци, што говори у прилог неефикасности система високог образовања.

Посебан проблем у систему високог, а делимично и средњошколског образовања, представља школовање кадра за којим постоји висока тражња у иностранству (нпр. из медицине и информационих технологија), а који након завршетка школовања не остају у Србији и Српској, односно стечена знања примењују у иностраним земљама. „Одлив мозга“ додатно подрива и онако крхке основе за унапређење економског и нематеријалног благостања у овим друштвима. У Табели 2 је дат показатељ који израчунава *Светски економски форум*, а који прати „одлив мозга“ из Србије и БиХ.

⁷ *Programme for International Student Assessment (PISA)* је међународно истраживање које се спроводи сваке три године од стране Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), а које мери квалитет средњошколског образовања тестирајући способности и знање петнаестогодишњака.

⁸ Математика: 449 Србија – 494 ОЕБС; Писменост 446 Србија – 496 ОЕБС; Наука: 445 Србија – 501 ОЕБС.

Табела 2. Могућност задржавања и привлачења талената Србије и БиХ

	2013	2014	2015	2016	2017
Србија - Могућност задржавања талената (вредност)	1,8	1,8	1,7	1,7	1,8
Србија - Могућност задржавања талената (ранг на листи)	146(148)	141(144)	140(140)	137(138)	134(137)
БиХ - Могућност задржавања талената (вредност)	1,9	па	2	1,9	1,8
БиХ - Могућност задржавања талената (ранг на листи)	143(148)	па	136(140)	134(140)	135(137)
	2013	2014	2015	2016	2017
Србија - Могућност привлачења талената (вредност)	1,6	1,6	1,6	1,7	2
Србија - Могућност привлачења талената (ранг на листи)	147(148)	143(144)	139(140)	137(138)	132(137)
Могућност привлачења талената (вредност)	1,9	па	1,8	1,7	1,6
БиХ - Могућност привлачења талената (ранг на листи)	140(148)	па	138(140)	135(138)	136(137)

Извор: База „Светског економског форума”

Напомена: Вредност у истраживању се базира ставовима испитаника о датој појави. Вредност 1 у истраживању представља најмање задовољство испитаника датим елементом, док вредност 7 представља највеће задовољство. Број земаља у истраживању варира од године до године, што је приказано у загради код навођења ранга на листи.

Из Табеле 2 се да закључити да се Србија и БиХ налазе на самом дну листе земаља по способности да задрже локално креирано знање. Забрињава податак да у последњих пет година обе земље нису направиле никакав помак по овом питању. Овај податак је алармантан, јер има већи значај чак и од самог квалитета формалног образовања, јер указује да знање које се креира у земљи, нема потенцијал да буде искоришћено на прави начин због чега носиоци знања напуштају обе државе.

Недостатак домаћег формираног знања може се делимично надокнадити привлачењем појединаца из иностранства који поседују тражена знања. Данас као државе које имају велику способност да привуку недостајуће таленте наводе се САД, поједине земље Европе и делимично Русија и Кина. Подаци у Табели 2 приказују да се обе земље налазе на самом дну листе по способности да привуку таленте. Очигледно да поред неспособности да задрже сопствено креирано знање, обе земље не представљају амбијент који је атрактиван за привлачење талената из иностранства. Овим су могућности унапређења националне конкурентности додатно умањене. Ови подаци нису за игнорисање, јер су многе земље свој развој у блиској прошлости базирале на снажној подршци миграцијама појединаца са специфичним знањима.

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ЕКОНОМИКЕ ЗНАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Важно је приметити да је проблем одлива знања услед миграција вишеструк. У питању је проблем – како материјалног тако и нематеријалног благостања, и како исељеника, тако и друштва које су напустили. Док привреда земље из које потичу исељеници стагнира, због умањења високо образованог слоја становништва, а слабија привреда чини земљу и мање способном да очува национални и културни идентитет, и сами мигранти трпе услед одвојености од своје земље, рођака и пријатеља. Коначно овај проблем погађа како привредно развијене, тако и мање развијене делове земље.

Када наведени проблем препознамо као и друштвени и лични, концепт солидарности се намеће као смер у коме треба размишљати како би се овај проблем разрешио. Иако на први поглед делује да су економски интереси повратника и домаћег становништва супротстављени, када конкуришу на иста радна места, стратешким приступом односу са дијаспором као и интеграцији повратника могуће је остварити значајан економски бољитак за све грађане.

За развој ове стратегије је значајно разумети да повратак свих емиграната није циљ. Циљ стратегије је да обезбеди повратни ток знања ка матици, Србији и Српској. Преливање ка матици знања које поседују мигранти, и могућности преливања и креирања новог знања по основу њиховог повратка, у претходном периоду било је стихијско и препуштено ентузијазму појединаца. Да би се остварили пуни ефекти, предлажемо усаглашено деловање државних органа и приватних иницијатива у правцу стварања: 1. мреже високо образованих емиграната у иностранству и 2. кластера повратника.

У мери у којој је емигрантска заједница организована, а при том јој је и даље стало до матице, исељавање може да доведе и до тога да се у иностранству формира и даље развија база знања, која под одређеним претпоставкама може допринети благостању друштва у матици. Емигранти који се налазе у жижи светских научно - образовних и привредних токова, у случају када своје знање и искуство преносе колегама у матици, могу бити од помоћи у одржавању корака матице са савременим светским научним и привредним токовима. Да би ефекти преливања знања по овом основу били већи неопходно је њихово повезивање у стручна и привредна емигрантска удружења. Делујући у правцу повезивања високо образованих емиграната, утиче се на очување националног идентитета емиграната, преплетање њихових мрежа контаката и размену комплементарних знања. По овом основу новостворено

знање отвара могућност да се оно путем личних контаката, рада на пројектима, менторстава и привредне сарадње у значајној мери прелије ка матици. То се може остварити кроз организациону и финансијску помоћ приватним и иницијативама организација из дијаспоре, као и кроз организовање пријема и конференција при конзуларним представништвима Србије и БиХ у иностранству, у Србији и у Српској.

Пословне мреже миграната у иностранству отварају могућност да се подстакне економска сарадња матице и предузећа из земаља у којима мигранти живе и послују. Емпиријске студије показују да између мигрантске заједнице и прилива страних инвестиција, и по том основу знања, постоји јака корелација (Јаворчик *et. al.*, 2011). Мигранти поседују локална маркетиншка знања и упознати су са локалним институционалним специфичностима, што им у комбинацији са знањима стеченим у иностранству омогућава да као инвеститори буду у предности у односу на иностране компаније. Такође, мигранти кроз своју мрежу контаката и већ наведена знања могу да мотивишу и олакшају иностраним инвеститорима да отпочну пословање у матичној земљи. Све ово скупа додатно доприноси приливу страних инвестиција и знања по том основу.

Сматрамо још да би много шире и значајније ефекте могле да дају мере у области стварања образовних и научно-истраживачких кластера повратника. Наиме, повратници често поседују одређена знања која не постоје у матици или су ограничена услед чега је неопходан институционални напор да се ова знања привуку и задрже. Међутим, стихијски повратак појединаца има значајно мање могућности да спречи конкурентски заостатак у појединим технолошки интензивним гранама. Стога је неопходна институционална подршка формирању повратничких кластера.

Кроз кластере се на једној географској локацији остварује концентрација економски повезаних предузећа и институција⁹, који кроз односе конкуренције и сарадње доприносе како бољој дифузији и искоришћености постојећих знања тако и креирању нових знања. Кластери доприносе расту продуктивности у постојећим гранама, стварању иновација у постојећим и настанак потпуно нових комплементарних грана привреде (Портер, 1998). Да би кластери одбацили свој пуни ефекат, неопходно је постојање „непословне базе” коју чини мрежа факултета и научно-истраживачких инсинуација (Ругман и Де Круз, 1995). „Непословна база” у сарадњи са осталим члановима кластера до-

⁹ Као што су на пример факултети, научно-истраживачки центри, али и пословни инкубатори.

приноси практичној примени фундаменталних знања и учествује у креирању иновација у складу са потребама привреде.

Имајући претходно изнесено у виду закључујемо да је формирање повратничких образовних и научно-истраживачких кластера у Републици Србији и Републици Српској веома значајно за стицање конкурентности у појединим гранама – онима које се већ налазе у повоју или онима за чији развој претходно нису постојали услови. Сматрамо да би образовни и научно-истраживачки кластери у Србији и Српској требало да се формирају кроз институционалну подршку повратку универзитетских професора и истраживача из иностранства, као и повратка завичају из неких наших великих градова, како кроз формирање нових институција, тако и кроз успостављање сарадње са већ постојећим високообразовним и истраживачким институцијама. Интегрисање повратника могло би да допринесе квалитету домаћих универзитета и научних института, интензивнијој сарадњи са међународним институцијама и растом капацитета да се привуку нови повратници или инострани предавачи. На овај начин повратници не само да би преносили своје знање у матицу већ би допринели стварању нових знања и преливању истих на млађе генерације. Верујемо да би било корисно са повратницима направити флексибилне уговоре тако да би били ангажовани на већем броју институција а са циљем боље дифузије њиховог знања у оквиру наше националне привреде.

Уколико постоји потреба, могуће би било приступити и формирању нових високообразовних и истраживачких институција које не би имале проблем са нефлексибилношћу које поседују већ постојеће институције. Слична искуства већ постоје, на пример у Шпанији са оснивањем универзитета Карлос III у Мадриду (1989) и Помпеу Фабра у Барселони (1990), чиме се допринело трансферу знања из иностранства, али и расту конкуренције и сарадње између постојећих институција.

Улога државе не би смела да се ограничи само на информативну и промотивну већ је неопходна и финансијска подршка како би ови кластери заживели. То се првенствено односи на улагање у инфраструктуру неопходну кластеру, а затим и обезбеђивање повољних кредитних средстава за улагање у специфичну опрему. Постојећи пројекти намењени креирању иновација, као на пример технолошки парк на Звездари, могу се повезати са образовним и привредним повратничким кластерима. На овај начин се домаћа знања, и пословне идеје у развоју, обогаћују са знањима повратника и знањима која они могу да обезбеде путем својих друштвених контаката.

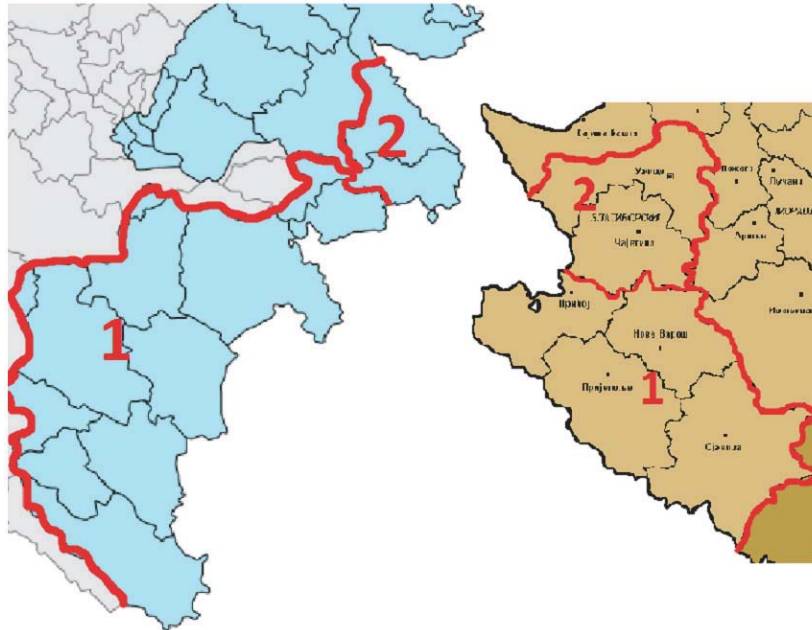
Нажалост, претходна искуства са институционалним напорима за привлачење појединаца и њиховог умрежавања у Републици Србији и Републици Српској позивају на опрез. У претходном периоду државни органи овом питању нису приступали стратегијски, већ су се активности свеле на појединачне случајеве, као на пример пружање подршке отварању клинике за лечење стерилитета у Лесковцу професора Миодрага Стојковића. Како би се ова ситуација унапредила неопходно је анализирати искуства земаља које сличне програме примењују у већ дужем периоду. Међу овим земљама се истиче Израел који сличне програме реализује последњих шест деценија. Повратницима се обезбеђују различити финансијски стимуланти: јефтине авио карте за превоз људи и ствари, пореске олакшице, бесплатно здравствено осигурање, субвенције за отпочињање сопственог посла, повољни кредити и стипендије за студирање и научно истраживање (Eichner, 2008). Иако је програм подршке повратницима веома разгранат, а неколико хиљада Израелаца се сваке године врати у матицу, резултати нису у потпуности задовољавајући. По једном истраживању скоро 40 процената повратника разматра да поново емигрира у земље из којих су дошли. Као главне разлоге за одлазак из Израела повратници наводе поседовање знања које се не тражи на тржишту рада у Израелу и недовољно познавање хебрејског језика (Sokol, 2015).

Имајући у виду потенцијалне препреке, чак и код високоразвијених земаља са искуством у овим процесима, неопходно је формирању кластера приступити пажљиво и по етапама. У кратком и средњем року треба се фокусирати на привлачење повратника са специфичним знањима и њиховим повезивањем са домаћим становништвом и предузећима која поседују комплементарне ресурсе и знања. Наиме, уколико не постоје комплементарна знања или потребна инфраструктура, искоришћеност знања повратника ће бити веома ниска. Државни органи стога фокус треба да ставе на привлачење повратника у индустријама у којима су већ направљени одређени помаци, као на пример у софтверској индустрији, и код којих је преливање знања по основу угледања и флукуације радне снаге веома изражено. Све ово говори у прилог томе да политику стимулисања повратника треба ускладити са потребама домаће привреде и њеним апсорпционим капацитетима. На дуги рок је пожељно стимулисати формирање кластера повратника који поседују знања која су неопходна за развој комплетно нових привредних грана, а које могу значајно унапредити конкурентски потенцијал Републике Србије и Републике Српске.

Претходна разматрања су основа да предложимо конкретан пројекат, „Мост знања и иновација” који би допринео развоју и бржој дифузији и имплементацији знања на нивоу Србије и Српске. Овај пројекат обухвата сарадњу са образованим појединцима у иностранству и нашим већим градовима, формирање кластера повратника и подстицање домаћих и иностраних инвестиција на комплементарној основи. Такође, овај пројекат има за циљ подстицање размене знање између обе републике на комплементарној основи.

ПРОЈЕКАТ „МОСТ ЗНАЊА И ИНОВАЦИЈА”

Да бисмо илустровали како се принцип солидарности и повратних миграција може користити за снажење економике знања у осетљивим пограничним регионима Републике Српске и Републике Србије, послужићемо се дакле конкретним примером. Пројекат који смо назвали „Мост знања и иновација” би имао за циљ повезивање постојећих и оснивање нових образовних, научно-истраживачких и привредних субјеката на територији Херцеговине и горњег Подриња у Српској, и дела Златиборског округа у Србији (као што је приказано на Дијаграму 1). Сматрамо да се значај пројекта огледа још и у томе што је регион велики, вишеструко је погранични, а ретко је насељен. У условима у којима у већини сектора није прихваћена пракса директног оснивања привредних субјеката од стране државе, и нарочито не мањих привредних субјеката који би имали могућност запослења већег броја људи у мањим срединама, сматрамо да би се привредни живот, као и живот уопште, могао подстаћи и оснажити оснивањем заједничког, географски децентрализованог, универзитета Србије и Српске. Такав универзитет би био основан од стране обе републике, локалних самоуправа, као и локалних привредних субјеката. Визија која стоји у основи успостављања такве институције је колико образовна, толико и привредна и културна. Састоји се од развоја и повезивања, од Требиња до Сјенице, низа факултета, високих струковних школа, лабораторија, амбуланти, пословних инкубатора, предузећа, задруга, откупних станица, и томе слично. Циљ пројекта би дакле био повратак и задржавање високошколованих, развој привредних грана за које је регион најпогоднији, оплемењивање друштвене средине, као и задржавање и насељавање репродуктивно способног становништва.

Дијаграм 2. Географски обухват „Моста знања и иновација”

Извор: Ауторски оригинални приказ

Мања предложена територија, коју смо назвали „Област 1”, обухвата скоро 9.000 км² на којима живи свега око 200.000 становника. Састоји се од 11 општина у Српској (Требиња, Љубиња, Берковића, Билеће, Невесиња, Гацка, Источног Мостара, Калиновика, Фоче, Чајничка и Новог Горажда) и четири у Србији (Прибоја, Нове Вароши, Пријепоља и Сјенице). Две трећине површине „Области 1” се налази у Српској, као и 45 процената становништва (што се може видети у Табели 3). Већа предложена територија, која проширује географску везу делова региона у Српској и Србији, укључује још и Рудо и Вишеград (у Српској) и Ужице и Чајетину (у Србији). „Област 1 и 2” покрива око 11.000 км² на којима живи око 310.000 становника. Око 61 проценат површине „Области 1 и 2” се налази у Српској, као и 36 процената становништва (Табела 3). Промена у односу на мањи регион настаје пре свега због многобројности становништва Ужица. Поређење са површином и становништвом аутономних покрајина Републике Србије, Косова и Метохије и Војводине, открива како значај територије коју смо одабрали, тако и њену демографску рањивост. Територија области коју би „Мост знања и иновација” обухватио је наиме готово идентична територији Косова и Метохије, а представља око половине терито-

рије Војводине, док је шест до седам пута мање насељена од ових двеју покрајина, као што се може видети из података у Табели 3.

Табела 3. Површина и становништво региона за „Мост знања и иновација”

	Површина (км ²)	Становништво
Област 1	8.988	200.000
Области 1 и 2	11.098	310.000
Косово и Метохија	10.887	1.780.000
Војводина	21.506	1.930.000

Извор: Последњи пописи у Србији (2011) и Републици Српској (2013), и делом ауторска процена за Косово и Метохију, узимајући у обзир бојкот пописа значајног дела Срба као и интензивна миграциона кретања етнички албанског становништва према Западној Европи.

Сматрамо да је успостављање наведеног вида прекограничне сарадње на датом простору, као и оснивање заједничког универзитета Србије и Српске, реално и одрживо, узимајући у обзир како историјски контекст тако и тренутно стање. Наиме, већи део територије „Области 1 и 2”, а још већи део мање „Области 1” је некада припадао Зетској бановини Краљевине Југославије¹⁰, тако да повезивање и сарадња не би представљали преседан у контексту не тако давне историје. Затим, сматрамо да би на самој територији области требало да има довољно потенцијалних студената који би универзитет учинили одрживим. Наша процена је да у Србији и Српској на 100.000 становника око 2.900 представљају студенти на државним, а још око 750 на приватним и задужбинским универзитетима. На територији коју „Област 1 и 2” обухвата стога очекујемо да се нађе барем 10.000 потенцијалних студената, као што показују подаци представљени у Табели 4. Док би број могао да буде мањи због одласка младих из дате области, он би могао да буде надокнађен доласком студената из општина које се граниче са предложеном облашћу. Говоримо дакле о већем броју студената него на Државном универзитету у Новом Пазару (који има око 3.500 студената), а упоредив је са оним Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (који има око 10.000 студената). Шта више, у случају доласка студената макар из оних општина које се налазе у близини „Области 1 и 2”, како из Србије и Српске тако и са

¹⁰ Из „Области 1 и 2”, само Чајниче, Ново Горажде, Рудо, Вишеград у Српској као и Ужице и Чајетина у Србији нису припадали Зетској Бановини, дакле 6 од 19 општина.

севера Црне Горе, упоредив је барем и са бројем студената Универзитета у Крагујевцу (који их има око 14.000).

Табела 4. Приближан број универзитетских студената у Србији и Српској

	Државни универзитети	Сви универзитети
Укупно	8.988	200.000
На 200.000 становника	11.098	310.000
На 300.000 становника	10.887	1.780.000
На 400.000 становника	21.506	1.930.000

Извор: Веб-странице универзитета и википедија на српском и енглеском језику

Нагласили бисмо још и да би искуство Универзитета у Источном Сарајеву могло да буде драгоцено за оснивање таквог универзитета, а из разлога што Универзитет у Источном Сарајеву такође представља географски децентрализовану институцију која делом покрива управо регион о којем се у нашем предлогу ради. Да ли и у којој мери би постојеће образовне институције на датом простору требало интегрисати у нови универзитет, остављамо даљој и детаљнијој анализи.¹¹ Наиме, док је јасно да је управо представљена анализа изводљивости само прелиминарна, и да је за успостављање предложеног пројекта потребна посебна студија, сматрамо да основни показатељи указују на то да би универзитет на датом простору био одржив.

Верујемо још и да би рад на оснивању заједничког универзитета Србије и Српске у оквиру „Моста знања и иновација” могао да послужи и као катализатор за даље повезивање академских заједница наших двеју република. Наиме, низ корака за повезивање академских заједница Србије и Српске би уједно олакшали и спровођење предложеног пројекта. Навешћемо неколико таквих. Од велике користи би био развој модела за дељење кадра између универзитета (ен. *joint appointment*) који би, заједно са позитивним вредновањем боравка на другој инсти-

¹¹ Приметно је да су државне образовне институције универзитетског ранга на датом простору заступљеније у Српској него у Србији. Наиме, док се у Фочи налазе Православни богословски факултет Светог Василија Острошког као и Медицински факултет Универзитета у Источном Сарајеву, а у Требињу Факултет за производњу и менаџмент и Академија ликовних умјетности Универзитета у Источном Сарајеву, у делу Златиборског округа који разматрамо се налази само Учитељски факултет Универзитета у Крагујевцу. Имајући у виду оно што сматрамо да би могле да буду компаративне предности региона, сматрамо да би требало основати барем још три факултета: за пољопривреду, водопривреду, и шумарство, за економију и туризам, као и за индустријско инжењерство.

туцији макар током доктората или доцентуре, допринео покретљивости у оквиру српског образовног простора и ојачао националну свест код образовне елите. Уз то, од велике би користи могло да буде и заједничко прикупљање и упаривање података са тржишта образовања и рада. Подаци о томе одакле долазе студенти на наше образовне институције, као и у којим местима налазе посао после студија, у којој струци, и како су плаћени, би допринео како превазилажењу асиметрије информација на тржишту образовних програма тако и бољем планирању развоја заједничке мреже високошколских институција.

Даље разматрање би требало да детаљније разради мере за привлачење повратника из наших већих градова и иностранства, као и начине на које би поменути универзитет могао да најбоље користи развоју локалне привреде. Наиме, предложени универзитет би правилном организацијом, у складу са потребама привреде предложених области, могао да допринесе трансферу знања из иностранства, преливању знања из развијенијих делова Републике Српске и Републике Србије, као и стварању иновација услед прожимања локалних знања и ресурса на комплементарној основи. Такође, компаративне предности предложене области би биле добра основа за организовање студентске праксе и огледних пројеката, чак и са наших других универзитета. Све заједно би представљало импулс расту предузетништва у гранама у којима регион има неискоришћених конкурентских потенцијала.

ЗАКЉУЧАК

Динамичне промене пословног амбијента које се дешавају континуирано у последње три деценије, од којих су неке радикалног карактера, у први план су ставиле поседовање специфичних знања као основног извора конкурентске предности националних привреда. Транзициони процеси у земљама бившег СССР, централне и источне Европе су праћени транзиционим рецесијама, неуспесима тржишта и реструктурињам националних привреда, што је покренуло масовне миграције становништва и одлив знања по овом основу. Укључивањем у светске инвестиционе и трговинске токове транзиционе земље су успеле да у одређеној мери умање јаз у односу на високоразвијене земље по овом основу. Ипак, те мере нису довољне да би се подстакли и динамизирали процеси стварања иновација. Да би се то остварило, неопходно је подстакнути повратне трансфере знања од стране високообразованих емиграната који поседују специфична знања.

Република Србија и Република Српска представљају типичне примере транзиционих земаља са суштинским заостатком у конкурентском потенцијалу у односу на развијене земље. Наиме, обе републике се суочавају на слабијим квалитетом основног образовања, док је квалитет средњошколског и високог образовања на забрињавајућем нивоу. Додатни проблем за обе републике представља њихова неспособност да задрже и адекватно искористе локално креирано знање, као и да привуку знања из иностранства. Наведени проблем има своју личну и друштвену димензију, па се концепт солидарности намеће као смерница која указује на решење овог проблема. Проблем је могуће решити обједињеним деловањем приватних и државних иницијатива у циљу формирања 1. мреже високо образованих емиграната и 2. кластера повратника. На овај начин би се подстакао прилив знања из иностранства кроз сарадњу емиграната и домаћих научно – истраживачких и привредних субјеката, као и укључивање повратника у домаће токове знања на комплементарној основи.

На овим препорукама је предложен пројекат „Мост знања и иновација” који би обухватао неке југозападне делове Републике Србије, као и делове Херцеговине и горњег Подриња у Републици Српској. С обзиром да је у питању пространа, вишеструко погранична, а ретко насељена област, њен значај је веома велики. Основу предложеног пројекта би чинио децентрализовани универзитет који би обухватао факултете који обезбеђују компетенције за експлоатацију компаративних предности датих области. Предложени универзитет био би основа за размену знања између предложене области, развијених делова обе републике и иностранства. Сматрамо да би такав универзитет могао да постане база из које би се развијале друге научно-истраживачке установе и локална предузећа. Новонастали кластер би постао инкубатор иновација и отворио могућност сарадње са већ постојећим кластерима и научним институција у обе републике.

ЛИТЕРАТУРА

- Barney, Jay (1991), „Firm Resources and Sustained Competitive Advantage”, *Journal of Management*, 17(1): 99–120.
- Ghemawat, Pankaj (2003), „Semiglobalization and International Business Strategy”, *International Business Studies*, 34(2): 138–152.
- Javorcik S., Beata, Ozden, Caglar, Spatareanu, Mariana, and Neagu, Cristina (2011), „Migrant Networks and Foreign Direct Investment”, *Journal of Development Economics*, 94(2): 231–241.

–Марковић, Душан, и Млађан, Мрђан (2017), „Значај знања за благостање друштва у савременом свету”, *Филозофија и друштво*, 28(4): 1136–1159.

–Милановић, Бранко (2016), *Глобална неједнакост – нови приступ за доба глобализације*. Београд: Академска књига.

–Млађан, Мрђан, и Марковић, Душан (2016), „Проблем неуспеха тржишта у Србији приликом преласка на тржишну привреду”, у Јелена Миновић, Душко Бодрожа, Иван Стошић и Божо Драшковић (уредници), *Правци структурних промена у процесу приступања Европској Унији* (стр. 130–147), Београд: Институт економских наука.

–Mudambi, Ram (2008), „Location, Control and Innovation in Knowledge Intensive Industries”, *Journal of Economic Geography*, 8(5): 699–725.

–Porter, Michael (1998), „Clusters and the New Economics of Competition”, *Harvard Business Review*, 76 (6): 77–90.

–Ракита, Бранко и Марковић, Душан (2010), „Управљање социополитичким ризиком, локализацијом пословања и маркетинга”, *Економске теме*, 48(1): 42– 57.

–Rugman, M. Alan, and D’Cruz, Joseph R. (1995), „The Theory of the Flagship Firm”, *European Management Journal*, 15(4): 403–412.

–Sheksnia, Svetislav (1998), „Western Multinationals’ Human Resource Practices in Russia”, *European Management Journal*, 16(4): 460–465.

–Skeldon, Ron (2005), „Globalization, Skilled Migration and Poverty Alleviation: Brain Drains in Context”, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, University of Sussex, Working paper T15: 1–39.

–UNCTAD, (2000), „World Investment Report”, <<http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR-Series.aspx>>, приступљено 30.10.2017.

–Церовић, Божидар (2004), *Економика транзиције*. Београд: Економски факултет.

–OECD – Programme for International Student Assessment, (2017), <<http://www.oecd.org/pisa/>> приступљено 30.10.2017.

–Eichner, Itamar (2008), „Some 2,500 Emigrants Return to Israel”, *Y Net News.Com*, <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3540210,00.html>>, приступљено 30.10.2017.

–Sokol, Sam (2015), „Four Out of 10 New Immigrants to Israel Consider Returning to Country of Origin”, *The Jerusalem Post*, <<http://www.jpost.com/Diaspora/Four-out-of-10-new-immigrants-to-Israel-consider-returning-to-country-of-origin-391751>>, приступљено 30.10.2017.

– World Economic Forum (2017), „The Global Competitiveness Report 2017–2018”.

<<https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>>, приступљено 30.10.2017.

THE SIGNIFICANCE OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL
FLOWS OF KNOWLEDGE FOR NATIONAL
COMPETITIVENESS AND PROSPERITY OF SOCIETY IN THE
REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF SRPSKA

Branko Rakita, PhD, Prof. Mrdan Mladan,
Dusan Markovic, Ass. Prof. PhD

Abstract: Globalization – as a social, political, economic and cultural phenomenon – is gaining intensity starting from the nineties of the previous century. These movements radically change the relations between individuals, companies and national economies and create a business ambient which is characterized by a sharp international competitiveness. The knowledge that society possesses is becoming a key determinant of national competitiveness. In conditions in which carriers and creators of knowledge are increasingly becoming big multinational companies, and migrations are made easier, especially small transitional countries are faced with problems of people moving away and loss of national competitiveness. This work identifies some limiting economic, demographical and educational factors for strengthening of the economics of knowledge in the Republic of Serbia and the Republic of Srpska, and gives proposals for their overcoming. Proposals include improvement of efficiency of some state and educational institutions, use of knowledge which the diaspora possesses and more significant use of possibilities due to inclusion into international investment, trade and innovative flows. Along with that, we also propose a concrete project of cross border cooperation „Bridge of knowledge and innovations”, whose basis would be made up of mutual, geographically decentralized, University of the Republic of Serbia and the Republic of Srpska. Realization of these measures is not easy nor simple, effects can be expected only in the medium and long-term, but they would significantly contribute to the growth of competitiveness of national economies and prosperity of the citizens of the Republic of Serbia and the Republic of Srpska.

Key words: Globalization, competitiveness, knowledge, internationalization, migrations, innovations.